

Nové jevy v násilné kriminalitě

PhDr. Alena Marešová, Ph.D., IKSP

V českých médiích (včetně zpráv na internetu) je výrazným projevům násilí věnována značná pozornost. Výrazně méně se problematice násilí věnuje česká odborná veřejnost. Pokud se odborný tisk věnuje násilí, či spíše agresi, agresivitě tak se zpravidla jedná o odkazy na domácí násilí. Obecný přístup k příčinám, projevům, i hledání definic obsahu pojmu násilí a agrese, včetně uvádění teoretických východisek všech výše uvedených pojmů, je však až na čestné výjimky, českými odborníky přebírán ze zahraniční odborné literatury.

Převládající rozporuplné postoje k násilí se ve společnosti zintenzivňují v případě řešení konkrétních projevů násilí, které přesahují míru společností tolerovanou a proto zákonem trestanou, tj. v násilné kriminalitě.

Z pohledu odborné literatury pojem „**násilná kriminalita**“ nikdy nebyl a ani nyní není chápán jednotně. Ani české trestní zákony neuvádějí trestné činy násilné povahy jako jednu skupinu. Trestní zákoník platný od 1. 1. 2010 sice řadí, oproti předchozímu trestnímu zákonu, trestné činy proti životu a zdraví do hlavy první zvláštní části, avšak násilnou kriminalitu nacházíme téměř ve všech dalších hlavách trestního zákoníku: druhé, třetí, čtvrté, sedmé, osmé, deváté i desáté. Obecně nejnebezpečnější násilí obsahuje hlava poslední - třináctá: trestné činy proti lidskosti. Mnohé další trestné činy pak bývají páčány násilným způsobem, a to i když násilí nebo pohrůžka násilím nejsou znakem jejich skutkové podstaty. Se stejnými nejasnostmi se setkáváme i ve statistickém výkaznictví všech orgánů činných v trestním řízení. V některých komentářích – např. Nejvyššího státního zastupitelství se s označením násilná kriminalita můžeme setkat, ale i zde zahrnuje především trestné činy uvedené v první hlavě zvláštní části trestního zákoníku a výrazně se tak liší od pojetí v materiálech MV ČR.

Násilná kriminalita je pojem užívaný především Policií ČR a lze ji definovat obsahem trestných činů policií pod tento pojem zahrnovaných a určených policejní takticko-statistickou klasifikací trestných činů vymezenou paragrafy platného trestního zákona.

Tento příspěvek prezentuje výsledky výzkumu publikované ve studii IKSP *Násilná kriminalita v nejisté době*¹. Předmětem výzkumu byla násilná trestná činnost, a to v aktuálních poznatkových souvislostech, reflexe násilí z pohledu teoretiků českých i zahraničních, subjektivní postoje osob, které se setkávají s násilím i s jeho pachateli při výkonu svého povolání nebo s následky násilného jednání. Cílem výzkumu bylo popsat fenomén násilí z širšího společenského pohledu včetně jeho aktuálních projevů formou násilné kriminality v České republice. Konkrétně zjistit případné změny kvantitativní a kvalitativní v projevech násilí vyplývající z analýz statistických ukazatelů orgánů činných v trestním řízení, zjistit, zda opravdu dochází k nárůstu brutality a bezohlednosti v násilném jednání pachatelů, včetně použití neadekvátního násilí, a to zprostředkovaně dotazníkem předloženým expertům - odborníkům různých profesí, kteří se s násilnou kriminalitou a jejími následky dlouhodobě setkávají.

V souladu s vytýčeným cílem byly použity následující metody a techniky kriminologického výzkumu.

- 1) Analýza statistických dat o policií evidovaných případech násilné kriminality, které se staly v letech 2005 – 2014, včetně popisu jejich struktury, skladby pachatelů a obětí, následků násilných útoků.
- 2) Analýza statistických dat a materiálů trestní justice, především Zpráv o činnosti státních zastupitelství v letech 2005 – 2014 včetně komentářů v jednotlivých zprávách, Statistických ročenek Ministerstva spravedlnosti ČR aj.
- 3) Studium české a zahraniční literatury posledních let věnované fenoménu násilí (agrese, agresivity, hostility).
- 4) Studium dostupných oficiálních pramenů pojednávajících o násilné kriminalitě: Zpráv o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku ze sledovaných let aj.
- 5) Zpracování dat získaných s pomocí speciálně vytvořeného dotazníku pro experty z řad soudních lékařů (soudních znalců) a pracovníků kriminální policie, pracujících na úseku násilné kriminality, zaměřený především na změny v intenzitě zjištěné násilné trestné činnosti (vražd, úmyslného ublížení na zdraví, loupeže, vydírání, týrání svěřené osoby a týrání osob ve společné domácnosti).

¹ Marešová, A., Havel, R., Martinková, M., Tamchyna, M. . *Násilná kriminalita v nejisté době*. IKSP: Praha, 2015.

Pokud to podmínky výzkumu dovolily, uvedené metody byly doplněny rozhovory s kriminalisty na téma současná násilná trestná činnost.

6) Výzkum byl rozšířen (oproti projektu) o analýzu násilí páchaném vězeňskou populací ve věznicích, a to jak v retrospektivním pohledu, tak i v současnosti, zvláště u mužů a u žen.

Oficiální materiály Ministerstva vnitra ČR, Nejvyššího státního zastupitelství apod. zdůrazňují výrazný pokles násilné trestné činnosti v posledních letech. Výrazně poklesl počet vražd i evidovaných loupeží. Stejně jako v letech předchozích se však v materiálech lze dočíst, že Policie ČR v roce 2015 u mládeže zaznamenává vyšší stupeň brutality při vedených útocích. „Výjimkou nejsou útoky za použití zbraně a zkratkovitá jednání vyústující v nejzávažnější zločiny“.

Za poslední desetiletí počet každoročně trestně stíhaných známých pachatelů násilné trestné činnosti při mírném poklesu objasněnosti o 4 % poklesl výrazně (z 16 tis. osob stíhaných v roce 2005 na 12 tis. v roce 2014), zejména se to týká pachatelů loupeží. Mezi pachateli policií evidovaných násilných trestných činů nejradikálněji klesá zastoupení mladistvých pachatelů. V roce 2005 bylo za násilnou kriminalitu stíháno 1 027 mladistvých, v roce 2014 - 529 mladistvých, což představovalo cca 4 % ze všech osob stíhaných za násilnou trestnou činnost v roce 2014². Pro srovnání: podíl mladistvých mezi pachateli loupeží v roce 2014 činil 10,4 %, mezi pachateli úmyslného ublížení na zdraví 5 % a u majetkové kriminality 3,5 %. (MV, 2015) Děti (mladších 15 let) – známých pachatelů evidovaných loupeží, úmyslného ublížení na zdraví a vydírání bylo v roce 2014 celkem cca 300 osob (v roce 2005 dvojnásobné množství – cca 600 osob). Tj. dohromady bylo v roce 2014 známými pachateli násilné kriminality necelých 850 osob mladších 18 let. Vraždy spáchali 3 – jen mladiství.

Z policií sledovaných skupin nejvíce násilných trestných činů v posledních letech páchají kriminální recidivisté. Mezi známými pachateli tvoří více než polovinu u trestných činů loupeže, vraždy, téměř polovinu u úmyslného ublížení na zdraví.

Počty obětí násilných trestných činů, a to jak těch, které se ročními vysokými počty obětí na policií evidovaném celkovém množství obětí násilné kriminality podílejí největším dílem, tak i těch s menším počtem obětí, během posledních deseti let obvykle různě kolísaly. Výjimkou byly oběti loupeže, u kterých byla patrná, obzvláště pak v posledních pěti letech

² Podíl mladistvých mezi všemi v roce 2014 stíhanými pachateli činil 2,3 %.

sledovaného desetiletí, delší nepřerušovaná setrvalá tendence k poklesu. Menší počet obětí byl u obětí vražd, zejména v posledních cca pěti letech. Tento pokles se však nevyznačoval trvalou sestupnou tendencí jako u loupeží.

Z analýzy desetiletého vývoje počtů obětí vybraných násilných trestných činů vyplynulo, že byť se roční počty obětí vyznačovaly různými výkyvy, přesto většinou nevykazovaly stabilní dlouhodobé tendence ke změně, tedy k poklesu či nárůstu.

Dotazníkové šetření a jeho výsledky

Základním impulzem k uskutečnění výzkumu bylo časté tvrzení i odborné veřejnosti, že jednak jednoznačně stoupá agresivita pachatelů (kteří často útočí ve chvíli, kdy je již oběť bezbranná, v bezvědomí apod.), tedy kdy agresivita z pohledu útočníka je zcela nadbytečná a nesmyslná, a jednak klesá věk pachatelů (nikoliv náhodou momentálně ministerstvo školství uvažuje o změně zákona kvůli narůstající agresivitě nezletilých). Takový stav je vnímán ze strany značné části pracovníků činných v trestním řízení, ale i soudních lékařů, jako narůstající problém, za kterým však pokulhává policejní statistika. „Aneb všichni o tom víme, ale ve výstupech různých „kompetentních“ odborných složek to tolik vidět není“. Odhadovaný nárůst agresivity pak je dáván do širší souvislosti s obecnými problémy tzv. postmoderní společnosti – ztráta elit, absence vzorů a vizí, krize rodiny, absolutizace výkonu a růstu, absence morálky, všeobecná vulgarizace a buranizace společnosti, destrukce kultury, ztráta empatie, kult peněz a úspěchu, bulvarizace médií.

Jako experty jsme stanovili cca 100 zkušených vyšetřovatelů kriminální policie ČR, zabývajících se násilnou trestnou činností (více než 5 let služby na specializovaném úseku) a všechny české soudní lékaře. Dodatečně mezi respondenty bylo zařazeno 6 státních zástupců, 2 soudci a 2 pracovníci PA Praha – podle našich kritérií všichni byli experty na násilnou trestnou činnost. Pro srovnání jsme oslovili i slovenské kriminalisty, ale byly nám vráceny jen 3 vyplněné dotazníky z Prešova. Všem respondentům byly dotazníky distribuovány na konci roku 2014 a na začátku roku 2015.

Cílem této části výzkumu bylo zjistit, zda v posledních letech se opravdu, z pohledu expertů, zvyšuje brutalita a neadekvátnost násilných útoků. Dotazník byl distribuován ve značném množství, ale návratnost byla malá. Jednak to bylo zdůvodňováno skepticismem kriminalistů, právníků, lékařů k obdobným akcím a jejich užitečnosti, jednak určitou únavou z vyplňování různých dotazníků. Přesto jsme tento způsob zvolili, protože zastáváme názor, že než prezentovat jen svoje vlastní názory, nebo přebírat názory zveřejňované v médiích, je

lepší dotazovat se alespoň expertů, kteří jsou ochotni nějaký ten dotazník vyplnit a chápou, že je to jeden z mála způsobů jak zjistit názory odborné veřejnosti, a to z co největšího počtu regionů. Současně tím, že tento způsob sběru dat přiznáváme, sice omezujeme využitelnost zjištěných názorů pro větší zobecnění, ale stále můžeme doložit názory více než 100 expertů na úseku násilné kriminality, což má určitě větší váhu, než spekulace nad resortními statistikami.

Dotazník byl anonymní a byl předložen jedním ze spoluautorů (MUDr. Havlem) k vyplnění všem soudním znalcům v oboru soudního lékařství (cca 80 osobám) – návrat 10 dotazníků. Především díky spolupráci s Policejní akademií byl distribuován kriminalistům pracujícím na úseku násilné kriminality – návrat 78 dotazníků. Dále dotazník vyplnili 3 kriminalisté Odboru kriminální policie Okresního ředitelství Policajného zboru v Prešově, 2 soudci a celkem 6 osob z 2 senátů násilné trestné činnosti Vrchního státního zastupitelství v Praze (trestního oddělení). Další 2 dotazníky vyplnili pracovníci PA – experti na násilnou trestnou činnost. Tj. dohromady to bylo 101 správně vyplněných dotazníků. Do studie bylo zpracováno 98 dotazníků (českých respondentů) dělených do tří skupin: kriminalisté, soudní lékaři, ostatní v lomítku se státními zástupci. Odpovědi slovenských kolegů jsou uvedeny u každé otázky zvlášť - pro dokreslení zjištěného.

Poznatky z dotazníků byly zpracovány pro každou skupinu zvlášť. V průběhu zpracování i po jeho ukončení byly ještě doplněny o výsledky rozhovorů s některými z respondentů.

Odpovědi na základní otázky dotazníku rozdělily respondenty na 2 zhruba stejně velké skupiny, a to bez ohledu na vykonávané povolání. Jedna skupina zahrnuje respondenty, kteří nesouhlasí s často prezentovaným tvrzením, že intenzita násilné kriminality se v posledních letech zvyšuje, a druhou skupinu tvoří ti, kteří s takovým tvrzením souhlasí. Očekávali jsme spíše větší převahu odpovědí, souhlasných s veřejně prezentovaným názorem, že násilí ve společnosti stoupá a brutalita se zvyšuje. Výsledek nás ale nepřekvapil, samotní autoři výzkumu nezastávají ve vztahu k posuzování míry projevů násilí jednoznačný názor a, po ukončení šetření a zpracování všech materiálů, se nakonec přiklonili k názoru jednoho z našich respondentů z řad kriminalistů, že současná situace v České republice se, ve srovnání s dobou minulou, nevyznačuje žádnými mimořádnými násilnými jevy. Násilná kriminalita se ve srovnání s 90. lety zklidnila a stabilizovala. Mimořádný nárůst násilí, použití nezvyklých předmětů útoku, střelných zbraní, několikanásobné zvýšení počtu zjištěných vražd, úmyslného ublížení na zdraví apod., patřilo k době konce minulého století.

Doba je však neklidná, ve společnosti narůstají obavy z nejbližší budoucnosti, a tak nelze vyloučit, že vztah k násilí, nejen v naší republice, budeme v dohledné době opět přehodnocovat, hledat způsoby řešení konfliktních situací bez užití násilí, i jak čelit novým kriminálním jevům.

Závěr

Nakonec jsme (autoři práce a výzkumu) dospěli k relativně jednotnému názoru, že násilí (násilná kriminalita) je velmi těžko uchopitelné téma. Užití statistik k popisu jeho obsahu, četnosti výskytu, dynamice vývoje, zjištění jeho proměn podmíněných časoprostorovým vývojem nemá dostatečnou vypovídací hodnotu, protože ohraničení jevu násilí je velmi vágní, nevyhraněné. Ani odborná zahraniční a česká psychiatrická, psychologická, sociologická a politologická literatura nevnáší do problematiky násilí jasno nebo alespoň zásadní názor o který by se dalo opřít (který by určil směr odborné diskuse). Agrese, která často je s násilím ztotožňována, z určitého pohledu patří do života nás všech ať už v podobě sebeobrany proti násilí druhých nebo ochrany jiných osob např. před kriminálním útokem, ochrany slabých před silnějšími apod. A hranice, kdy se násilí stává samoučelným útokem motivovaným vlastním sobectvím, je těžké určit, natož prokázat.

O vlivu společnosti, vyznávané kultury, na přístup k násilí, k jeho projevům, na omezení, příp. trestání společensky neadekvátního násilí, ale i o vlivu společnosti na utváření vědeckého názoru na násilí, nelze pochybovat. Nelze pochybovat ani o tom, že společnost v zájmu vlastní ochrany, ale i za účelem vlastní prosperity, projevy určitého násilí (zejména skupinového) užívá, ospravedlňuje a zaštiťuje celospolečenským zájmem, vírou apod. Mnohé společnosti dokonce na násilí zakládají svoji existenci, upevnění moci a individuální násilí směřující k jejich podpoře pak vidí jako nezbytné a správné.

Náš pokus o zmapování současného stavu násilí, násilné kriminality z pohledu českých kriminologů, soudních lékařů a penologů byl sice dosti úzce zaměřen a prezentované názory mají spíše charakter osobního stanoviska – zobecnění dle našeho názoru není možné - ale věříme, že přispěl novými poznatky i případnými kritickými tvrzeními do možné následné diskuse jak násilnou kriminalitu vidět objektivněji, protože jen poznanému jevu můžeme účinně čelit.